

## ԽՈՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

## ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ

Ա.

Դպրոցներու վերաբացման այս օրերուն՝ մտահոգիչ պայմաններու հակառակ, մեր մտածումը կը սկսեալ նորէն Սփիւռքի հայ կրթական զործին, այն ամուր իրականութեան՝ որ մեր աւանդութիւնն ու առաքինութիւնը եղաւ միշտ մեր պատմութեան բոլոր ելեէջներուն, և ապահով վկայ, մանաւանդ անցնող դարամիջոցին:

Յրուած դալթաշխարհի բացաստաններուն մէջ, տարբեր ազգութիւններու և մշակոյթներու մաշումին ենթակայ, ուր օտար միջավայրի նիւթական, բարոյական և մշակութային լայն պատեհութիւնները կան, երբ ապրուստի հոգը, գաւազներու ապագան, ապահով կեանքի պահանջքը և մտաւոր հակումներու տենդը անդգալապէս կը ստիպեն ամէն հայ լայնօրէն բանալու ինքզինքը այս օտարացնող ազդեցութիւններուն՝ շատ անգամ ի հեճուկս իր կամքին, մեր միտքը անգամ մըն ալ կտնդ կ'առնէ Սփիւռքի հոգեպէս գոյութեան սպառնացող այս վտանգին առջև:

Պատկերը այսօրուան կրթական մեր կեանքին, Սփիւռքի հայաշատ կեդրոններու մէջ, իր միաթարական կողմերու հետ մէկտեղ ունի նոյնպէս իր ոչ զոհացուցիչ երեսները, որոնց պատճառները արտաքին չեն միայն դժբախտաբար:

Ազգային կրթական հարց մը գոյութիւն ունի այսօր Սիւրբիոյ, Պաղեստինի, Եգիպտոսի, Իրաքի, և որոշ Հափով, Իրանի և Ամերիկայի մէջ, Հնաշուերով Եւրոպան, ուր մեր ճիգը յանգած է մանկապարտէզներու մուրացածոյ գոյութեան պահպանումին միայն: Վերոյիշեալ շրջաններու կրթական ճակատագրին կ'անդրադառնանք, ամէն անգամ որ հարկ ըլլայ թերութիւն մը արձանագրել, ուրուացող վտանգ մը հեռատեսել, կամ արդէն տեղաւորուած խանգարում մը ակտաճանաչել: Այս երկիրներու ազգային կրթութեան նկարագիրը, վիճակը, զայն խաթարող և իր ուղղութենէն հեռացնող ազդակներն ու պայմանները անձանօթ չեն շատերու: Ինչ որ կը վրիպի ուշադրութենէն յաճախ, ատիկա ցեղային զիծերու այն տեղատուութիւնն է, որ իւրաքանչիւր նոր հասնող սերունդ կը պարզէ տակաւ, այն նահանջը զոր մենք ամէն օր կ'ընենք այրող ու տուական տրամութեամբ մեր արժէքներէն: Եւրոպայի և Ամերիկայի մէջ տարբեր չեն պայմանները. այդ երկիրներում սակայն, հայ դպրոցէն աւելի, հայ տունին և եկեղեցիին կը մնայ ստանձնել մեր հոգիին սպասը ընելու փրկարար դերը, ինչպէս ըրին երբեմն մեր պատմութեան մէջ ծանօթ գաղթականութիւններ, որքան ատեն որ ազօտացած չէր անոնց մէջ իրենց ցեղային զիտակցութիւնը: Դիւրին չէ անշուշտ պարտադրուած պայմաններուն չենթարկուիլ, սակայն միւս կողմէ կարելի չէ հայ մնալ առանց զոհողութեան: Անհատներու մասին չէ մեր խօսքը, և սակայն անհատներով կը սկսին բոլոր ձուլումները, և անհատական



կը մնան մինչև որ օր մը դառնան ամբողջական և ընդհանուր, և մենք մեզմէ իւրաքանչիւրիս մէջ կատարուած այս քանդումին հանդիսատեսն ենք յաճախ:

Յարգ մեր ըսածները ընդհանուր տարողութիւն մ'ունէին, բայց հարցը առաւել քան մասնաւոր է մեր մաքին մէջ. կ'ակնարկենք Մերձաւոր Արեւելքի մեր զանգուածներու կրթական պայմաններու հասկացողութեան և դերին:

Բացի Իրանէն և Պոսէն, միւս վայրերում մեր ուսուցումը ենթակայ չէ պետական հակաիշուի, մեր ձեռքն է անոր բարելաւումը, զայն հոգեղէն և ապրեցնող դրութիւն մը ընելու կարելիութիւնը, որ գերագոյն կտակը եղաւ միշտ այս ժողովուրդին իր ինքնութիւնը տնականացնելու դարաւոր ճիգերով: Անցնող դարու ժառանգութիւնը չէ միայն այս իրողութիւնը. Ե. դարէն սկսեալ սիրելի աւանդութիւն մըն է ան ալլա մեզի, անշուշտ արտայայտուած դարէ դար ժամանակին մեծ ձեւերովը, ընդհանրապէս վանական պատկառելի հաստատութիւններով, ուր հոգևոր կեանքը ամբօրէն կը մնայ շաղկապուած այդ օրերու կարելի իմացական կեանքին: Մեր վանքերը մեր մտածումին վառարանները եղան: Այսօր ինչ որ զոյլութիւն ունի իբր ճիգ այդ ուղղութեամբ, դժբախտաբար զուրկ է այն էական խտութենէն և տարողութենէն, որոնք իմացական շարժումը կեանքի կը վերածեն: Այսօրուան մեր ըրածը իր խորքին մէջ տեսակ մը իմացական պերճանք է քան թէ կենսական անհրաժեշտութիւն մը:

Պէտք կ'այ մանրամասն վերլուծման ենթարկելու արդիւնքն ու արժէքը այն կրթութեան որ կը ջամբուի մեր մատաղ սերունդին: Ամէնքս ալ զիտենք թէ ինչ կ'արժէ ան: Մեր նախակրթարանները հակառակ իրենց համար եղած զոհողութիւններուն, քիչ անգամ կրցան ըլլալ այն՝ որուն մտածումով խանդավառ կ'ուզէ մնալ մեր հոգին, բարելական այս հեռաւոր ջուրերուն մօտ, մեզի պարտադրուած պանդխտութեանը մէջ: Իրողութիւն է որ Սփիւռքի մեր նախակրթութիւնը հազիւ թէ կը ծառայէ իր նպատակին, որ ամէն բանէ առաջ հաւատարիմ մնալն է հայ հոգիին, և շարունակելու անոր սպասը սերունդէ սերունդ:

Պատճառներ. ծանօթ են անոնք ու շատ յեղյեղուած. եթէ երբեք հոս անոնց կ'անդրադառնանք անցողաբար, ատիկա ճշգելու համար է տարանջատ պատկերը մեր հոգիին՝ նաև կրթական գետնին վրայ:

Տնտեսականը անշուշտ առաջին կարգի ազդակ մըն է այդ վիճակի ստեղծումին, բայց կ'արժէ հարցնել թէ ո՞րն է այն շրջանը, ուր մեր ժողովուրդը աւելի նպաստաւորուած ըլլայ տնտեսապէս. ամբողջ ժ. դարու ընթացքին մեր դպրոցները իրենց սնունդը ճարած են մեր Եկեղեցիներու լուամաներէն, ուրիշ խօսքով մեր ժողովուրդի սրտին կաթիլներէն: Հայ գրին ու գրքին պաշտամունքը ամենէն մաքուր հրայրքներէն մին մնաց միշտ մեր հոգիին: Ի՛նչպէս բացատրել սակայն ընթացքը անոնց՝ որոնք օտար վարժարաններու դուռներ ափ կ'առնեն այսօր: Մեր ամենէն սրտառուչ առաքինութիւնները, որոնցմով բան մը արժած ենք, և կը հաւատանք թէ կ'արժենք տակաւին, կ'անտեսուին այս կերպ: Օտար կրթութեան նեղ, օգտապաշտ և արդիւնաւոր հմայքը հեռի կը պահէ մեր երիտասարդութեան ծաղիկը՝ հայ կեանքէն ու բարքերէն, մղելով զանոնք մեզի համար աղիտաբեր զոհացումներու: Մեր ցեղային նկարազրի զխաւոր և զոյգ ձուլարանները կազմեր են Մայրենի Եկեղեցին և Դպրոցը, անոնց համեստ, պարզ



բայց սրտին խօսող պատերէն ներս հայ հոգիները լեցուներ են մշտաժամ մեր պատերուն պաշտելութեամբը: Մեր եկեղեցին, այսպէս ըսելու համար, հիւսեր է կենդանի ու բազմերանգ կտաւը մեր ներքին անձնաւորութեան: Մեր դպրոցը կեանքի վերածեր է մեր պատմութեան անմահ ներշնչումները մեզմէ ներս: Այսօրուան պայմանները այդ երկու կենսատու ուժերուն վրայ ամենօրեայ իրենց զրոհովը, շատ բան կործանած են այդ ամուր կռուաններէն: Ոչ միայն հայ ուսուցումը նահանջի մէջ է, այլ և հայ դպրոցը տակաւ կ'ընկրկի:

Տնտեսականէն դուրս դեր մը ունին նոյնպէս զանազան ազգակներ՝ այս նահանջը կերպաւորող, անոնցմէ մէկն է հայ ուսուցչութիւնը: Շատ զրուած և խօսուած է այս մասին, և սակայն կարելի չէ եղած թերացումը դարմանել: Ուսուցչութիւնը ասպարէզ մը չէ տակաւին մեր մէջ դժբախտաբար, այս դարու սկիզբը ընթացիկ մտածում էր այդ ասպարէզը նկատել իբր ապաստանարան կեանքի ուրիշ մարզերու վրայ ձախողութեամբ, պատկերը կրնանք ըսել որ չէ փոխուած նաև այսօր: Հաղուադիւտ բացառութիւններէն զատ՝ հայ ուսուցչութիւնը անբաւարար կը մնայ իր կոչումին:

Այս տխուր երևոյթը կ'ամբողջանայ կարևոր ուրիշ իրողութեամբ. արտասահմանի մեր նախալրթութիւնը նման և միակ ծրագրով մը կազմակերպուած չէ, և մանաւանդ այդ ծրագիրը պատրաստուած չէ ժամանակի բերումներուն և մեր հոգիի երեսներուն համաձայն, հաւատարիմ ա՛յն արժէքներուն՝ որուն համար հայ անհատը և հայ ժողովուրդը դարերէ իվեր կը մղեն իրենց պայքարը: Իսկ երբ այս անփառունակ վիճակին վրայ կ'աւելնան նաև կուսակցական միջամտութիւններ, այն ատեն մենք կ'ունենանք մեզի արժանի այսօրուան մեր ունեցածը:

Յստակ է եղբակացութիւնը, արտասահմանի մեր կրթական զործը ամուր հիմերու վրայ դրուած չէ, ատով վտանգի մէջ է մեր լեզուն, մեր մշակոյթը, և անոնցմով պայմանաւորուած մեր ցեղային արժէքները: Այդ պայմաններէն ոմանց բարելաւումը վեր կը մնայ մեր հասողութենէն, մեզմով փրկուելիք արդիւնքին կ'ուզենք անդրադառնալ:

Պէտք է խոստովանիլ թէ հայ դպրոցը իրեն յատուկ կրթական դրութիւն մը չէ կրցած ստեղծել սկիզբէն իվեր, և քննարկել միշտ հետևողական: Ե. դաւէն սկսեալ մինչև Կիլիկեան շրջանը, ի մտի ունեցած է յունական և լատինական կրթական դրութիւններ, և տակաւին այսօր կը հետևինք եւրոպականին: Չունինք մեզի յատուկ ամբողջական ծրագիր մը, պատերազմէն շատ առաջ, Սահմանադրութեան օրերուն, հայ դպրոցի ամենէն բարգաւաճ շրջանին իսկ, երբ միայն Կ. Պոլսոյ մէջ յիսուն հայ վարժարաններ կային, չիրագործուեցաւ հայ հոգիի յատուկ կրթական ծրագրի մը մտապատկերը, որուն մէջ կարենային զոհացուիլ ժամանակին ու հայ հոգիին պահանջները: Այսօր առաւել քան անհրաժեշտութիւն մըն է այս, իբրև վաղուան սերունդին ազգապահպանման զործին անյետաձգելի մէկ ազգակը, կրթական այն հաստատուն կռուանը, որուն վրայ չվախնանք խարսխել ազգապահպանման սրբազան կտակը:

Պատմութիւնը կը կրկնէ ինքզինքը. դար մը առաջ մեր ազգային զիտակցութիւնը արթնցաւ մեր լեզուի և կրօնի միջոցաւ, երթալու համար քաղաքական անկախութեան, դէպքերը ուրիշ կերպով դասաւորուեցան, և մեզի



կը մնան այսօր նորէն, մեր լեզուն և մեր եկեղեցին միայն: Ինչ կերպ ալ ուզենք մտածել, մշակութային ազդ մըն ենք այլևս՝ և պարտինք այդ գեանին վրայ խարսխել մեր ազգային գոյութիւնը որքան ատեն որ արտասահմանի հասցութիւնը ծանօթ պատճառներով հեռու կը մնայ Մայր հայրենիքէն:

Հայ եկեղեցին իր հաստատութեան օրերէն կրթութեան կեդրոնը եղաւ, մանաւանդ մեր քաղաքական կեանքի անկումէն վերջ: Այնքան անվիճելի էր եկեղեցւոյ իրաւասութիւնը մեր կրթական գործին մէջ, որ Պօլօթէնիան և Սահմանադրութիւնը վաւերացուցին զայն, ընդունելով թէ հայ դպրոցը կը պատկանի Հայ եկեղեցւոյ: Ժամանակի բերումներուն և կամ յանկարծակի շարժումով մը չէր որ եկեղեցին կը տիրանար հայ կրթութիւնը վարելու իրաւունքին. ազգութիւն և եկեղեցի մեր մէջ տարբեր կերպով առնչուած են, ու հասկնալի էր որ մեր կրթութիւնը դառնար եկեղեցւոյ գործունէութեան մաս, և տակաւ անոր առանձնաշնորհումը:

ԺԺ. դարու կիսուն՝ մեր մէջ ևս զօրացան ժողովրդային սկզբունքներ, և ծայր տուաւ դպրոցները աշխարհականացնելու շարժումը: Այնուհետև իրարու յաջորդող աղէտները քայքայեցին Հայ եկեղեցւոյ հաստատած կրթական գործը. անբաւարար նախակրթութիւն մը միայն կայ, կապուած եկեղեցւոյ՝ նիւթական ու բարոյական միջոցներով: Այսքանը չի բաւեր սակայն, ապահովելու համար Հայ սփիւռքին մէջ մեր վտանգուած գոյութիւնը, տիրող ազդեցութեանց ընկլուզիչ պայմաններու ճնշումին ընդդէմ: Զօրեղ կազմակերպութեան մը գոյութիւնը միշտ մատնանշուած է ազգապահպանման գործին իբրև սատար. չենք անդրադառնար հոս անոնց կարելիութիւններուն. այդ միջոցներէն լաւագոյնն է, մեր կարծիքով, հայ դպրոցը՝ եկեղեցիով հովանաւոր: Ասիկա չի նշանակեր հարիւր տարի ետ երթալ մեր պատմութիւնն ի վար, այլ կը նշանակէ յիշեցնել այն գեղեցիկ արդիւնքը զոր այդ դպրոցն ու եկեղեցին ստեղծեցին հարիւր տարի առաջ: Ամենագեղեցիկ ազգային գիտակցութիւն մը ծնաւ մեր նախակրթաւորաններու համեստ յարկերէն. ամենահզօր սերունդ մը տուին մեզի մեր ձեռնարաններն ու կեդրոնականները, բոլորն ալ Հայ եկեղեցւոյ գերագոյն հսկողութեան յանձնուած Հաստատութիւններ: Այսօր այդ եկեղեցին թէև արիւնաքամ և վիրաւոր՝ բայց չէ մեռած. ինչո՞ւ չմտածել կրկնելու այն համայնական քաղցր ճիւղը՝ զոր վաթսուտական թուականներու իմացապաշտ և գիտութեամբ խանդավառ սերունդն իսկ չվարանցեալ պահանջելէ ազգին խղճմտանքէն. և դպրոցներու ցանցով մը, բոլորն ալ եկեղեցւոյ շրջափակէն ներս, ստեղծեց այն սերունդը, որ դեռ երէկ հպարտ էր իր ազգով, իր պատմութեամբ և իր մշակոյթով:

Մեր այս խմբադրականին մէջ չբերինք զործնական առաջարկներ, քանի որ մեր ծրագիրը շօշափել էր հարցը իր ընդհանուր գիծերուն մէջ: Յառաջիկային կը բերենք այդ առաջարկները ըստ կարգի:

ԽԽԻ.